

Особливості проведення судових експертиз під час досудового розслідування державної зради

Інна Босак*

* Аспірантка, Національна академія СБУ, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8282-1977>, e-mail: inna.bosak@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.10 УДК 343.98

Надійшло 14.05.2025 / Рецензовано 16.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

В умовах гібридної війни й посягання на суверенітет України особливо актуально постає питання нормативного та процесуального забезпечення досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки, зокрема державної зради. У зв'язку із цим особливого значення набуває ефективне застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, насамперед — у формі судових експертиз. Мета статті — комплексно дослідити особливості призначення та проведення судових експертиз як однієї з форм застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, які можна кваліфікувати як державну зраду. Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Схарактеризовано процесуальні форми застосування спеціальних знань і визначено, що залучення експерта до проведення судових експертиз є найефективнішою процесуальною формою. Розглянуто й обґрунтовано доцільність призначення та проведення судових експертиз, які мають провідне значення для з'ясування істини у кримінальних провадженнях про державну зраду. Зокрема, наведено перелік найбільш актуальних і поширених судових експертиз (комп'ютерно-технічна; відео-, звукозапису; лінгвістична (семантико-текстуальна); з питань державної таємниці; портретна), які призначають і проводять на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих як державна зрада. Акцентовано, що наведений перелік найбільш затребуваних видів судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 Кримінального кодексу України, не є вичерпним.

Ключові слова: спеціальні знання; судова експертиза; процесуальні форми застосування спеціальних знань; експерт; державна зрада; злочини проти основ національної безпеки; досудове розслідування; висновок експерта.

Постановка наукової проблеми

Відповідно до Конституції України Україна є суверенною та незалежною державою¹. Проте з 2014 року російська федерація розпочала пряму та опосередковану збройну агресію проти України, посягаючи на її суверенітет, територіальну цілісність і політичну незалежність. Порушивши норми міжнародного права, росія анексувала Автономну Республіку Крим і фактично встановила контроль над окремими районами Донецької та Луганської областей, використовуючи псевдодержавні утворення та нелегальні збройні формування.

Ескалація агресії сягнула піку 24 лютого 2022 року, коли збройні сили російської федерації із застосуванням авіації, артилерії, ракетного озброєння та бронетехніки здійснили повномасштабне вторгнення на територію України. Цей акт супроводжувався збройним нападом на стратегічні об'єкти державної інфраструктури, органи державної влади, підрозділи Збройних сил України, а також цивільне населення, що спричинило масові жертви, руйнування та гуманітарну кризу.

Окрім військової інтервенції, російська федерація систематично застосовує політичні, економічні, інформаційні та психологічні засоби впливу

з метою дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні. Ідеться, зокрема, про маніпулювання громадською думкою, економічний тиск, енергетичний шантаж тощо. Особливу небезпеку становить розвідувально-підбивна діяльність російських спецслужб, спрямована на вербування громадян України, інфільтрацію в органи державної влади й оборонного сектору, а також провокування й підтримку сепаратистських рухів у різних регіонах країни. Окрім того, у межах так званої гібридної війни країна-агресорка активно залучає організовані злочинні угруповання, маргіналізовані прошарки населення та колабораціоністів до здійснення диверсійної діяльності, інформаційних атак і підризу державного суверенітету України.

У ч. 1 ст. 111 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) державну зраду визначено як «діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України»².

Статистичні звіти Офісу Генерального прокурора України³ свідчать про те, що останні п'ять років спостерігається стійке зростання кількості кримінальних проваджень, розпочатих за озна-

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

2 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

3 Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування 2013—2025 / Офіс Генпрокурора України : вебсайт. 2025. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 21.04.2025).

ками державної зради. Особливо різке збільшення кількості таких проваджень зафіксовано у 2022 році після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України (див. таблицю далі).

**Статистика про зареєстровані за ст. 111 КК України
кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування**

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	145	208	1957	1169	1109
Кримінальні правопорушення, за якими особи отримали повідомлення про підозру	45	64	609	469	588
Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування яких зупинено відповідно до ст. 80 Кримінального процесуального кодексу України	6	16	227	70	52
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлено до суду	39	46	309	328	441
Кримінальні правопорушення, за якими провадження закрито	14	9	89	37	21
Кримінальні правопорушення, за якими на кінець звітного періоду рішення про закінчення або зупинення не прийнято	100	146	1409	770	614

Зазначені показники, демонструючи тенденцію до зростання кількості проваджень, підтверджують потребу в розширенні арсеналу доказування, зокрема, шляхом активного застосування спеціальних знань. Аналіз практики розслідування державної зради свідчить про те, що слідчі й оперативні працівники Служби безпеки України (далі – СБУ) під час розкриття та розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень нерідко стикаються із необхідністю застосування спеціальних знань, зокрема проведення судових експертиз.

Мета статті

Комплексно дослідити особливості призначення та проведення судових експертиз як однієї з форм застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, які підпадають під визначення «державна зрада».

Методи дослідження

Задля досягнення поставленої мети застосовано як загальнонаукові (діалектичний, аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і спеціальні наукові методи (зокрема, формально-логічний, логіко-юридичний і системно-структурний). Це дало змогу забезпечити глибоке й обґрунтоване трактування викладених тут наукових результатів і висновків.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематика застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні посідає вагомe місце в науковій юридичній літературі; її висвітлено у працях таких дослідників, як: Л. Ароцкер, В. Гончаренко, А. Іщенко, Н. Клименко, В. Лисиченко, І. Пиріг, М. Щербаковський, і багатьох інших відомих

науковців. Сьогодні українська наукова спільнота, а також представники практичної сфери активно досліджують різні напрями застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема в контексті призначення та проведення судових експертиз під час розслідування злочинів проти основ національної безпеки.

Т. Будко у монографічному дослідженні розглядає актуальні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи в частині безпосередньо проведення цієї експертизи, її методичного забезпечення та категорійно-понятійного апарату, а також в аспекті призначення, оцінювання та використання її результатів у кримінальних провадженнях, зокрема передбачених розділом першим Особливої частини КК України⁴.

Навчальний посібник І. Гори та В. Колесника⁵ охоплює теоретичні та практичні аспекти судово-експертної діяльності; поміж іншого, у ньому викладено класифікацію експертиз, інформацію про методи дослідження та особливості взаємодії між слідчими й експертами. Окрім того, згадані нау-

ковці розглядають проблемні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави⁶.

Окремої уваги варта праця В. Ходановича, у якій розглянуто доцільність проведення деяких видів експертиз в контексті розслідування злочинів проти основ національної безпеки України⁷.

О. Герасимів та О. Ряшко акцентують на необхідності проведення судових експертиз під час розслідування державної зради⁸. Н. Лугіна та С. Дем'яненко наводять орієнтовний перелік експертиз, які призначають під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України (судова лінгвістична, фоноскопична та комп'ютерно-технічна)⁹.

Ю. Кононенко у дисертаційній роботі «Основи методики розслідування державної зради» проаналізував положення щодо сучасних можливостей проведення судових експертиз (зокрема, комп'ютерно-технічної, програмного забезпечення, звуко- та відеозапису, телекомунікаційних систем і засобів, семантико-текстуальної з питань дер-

- 4 Будко Т. В. Проблеми питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень) : монографія. Київ, 2017. 88 с.
- 5 Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістичні експертизи та дослідження, що проводяться у системі правоохоронних органів України : наук.-практ. посіб. Київ, 1999. 80 с.
- 6 Їх же. Актуальні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 20—34. DOI: [10.33994/kndise.2024.69.02](https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.02) (дата звернення: 21.04.2025).
- 7 Ходанович В. О. Роль судово-авторознавчої та психолінгвістичної експертизи в доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини екстремістської спрямованості. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 27.11.2013). Одеса, 2013. С. 363—369.
- 8 Герасимів О., Ряшко О. Проблеми розслідування державної зради в умовах воєнного стану. *Omul, criminologia, știința : conferința științifică internațională* (Chișinău, 24 martie 2023). Chișinău, 2023. Ed. Ediția a II. Vol. 1. Pp. 382—384. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/382-384_0.pdf (дата звернення: 21.04.2025).
- 9 Лугіна Н. А., Дем'яненко С. В. Особливості тактики слідчих (розшукових) дій у провадженнях про державну зраду. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 3 (12). С. 260—268. DOI: [10.33244/2617-4154-3\(12\)-2023-260-268](https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-260-268) (дата звернення: 21.04.2025).

жовної таємниці) як провідної процесуальної форми застосування спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України¹⁰.

Водночас попри наявність певних напрацювань, питання експертного забезпечення досудового розслідування у кримінальних провадженнях про державну зраду залишаються недостатньо вивченими. У науковому дискурсі бракує комплексного аналізу специфіки призначення та проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України, що актуалізує обрану тему дослідження й обумовлює необхідність її подальшого поглибленого вивчення.

Викладення основного матеріалу дослідження

Державна зрада є одним із найбільш небезпечних кримінальних правопорушень, що безпосередньо посягають на основи національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності держави. Законодавство України чітко визначає державну зраду як кримінальне діяння, що має тяжкі наслідки для держави та її громадян. У КК України передбачено кілька форм учинення цього кримінального правопорушення, кожна з яких має специфічні ознаки.

Перша форма державної зради — це перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Вона охоплює два основні види дій: 1) ін-

телектуальний перехід, який полягає у наданні допомоги державі-агресорці або іншій ворожій стороні, з якою Україна перебуває в стані війни або збройного конфлікту, шляхом передавання важливої інформації або іншого роду підтримки; 2) фізичний перехід на бік ворога, що означає фактичну зміну лояльності особи, яка залишає Україну і підтримує дії агресора.

Другою формою державної зради є шпигунство, яке полягає у збиранні або передаванні іноземним державам, іноземним організаціям або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Такі відомості визначено в Законі України «Про державну таємницю»: вони охоплюють широкий спектр даних щодо обороноздатності, зовнішньої політики, економічної безпеки та інших важливих аспектів.

Третя форма державної зради — це надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Це широка категорія, яка містить надання будь-якої допомоги таким суб'єктам у проведенні зазначеної діяльності. І. Слюсарчук та Н. Варенья¹¹ звертають увагу на думку групи авторів, які зазначають, що підривною діяльністю варто вважати спробу зміни системи вищих органів державної влади незаконним шляхом; утручання у зовнішню або внутрішню політику; спробу зміни території; зниження обороноздатності України тощо¹².

10 Кононенко Ю. С. Основи методики розслідування державної зради : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Одеса, 2024. 309 с. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Kononenko_disertacija_281fe3077c.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

11 Слюсарчук І., Варенья Н. Сутність підривної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 221—226. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.9.37 (дата звернення: 21.04.2025).

12 Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А., Мельник М. І. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ, 2009. 744 с. URL: <https://surl.li/ypzklf> (дата звернення: 21.04.2025).

Зазначені діяння завдають значної шкоди як внутрішній стабільності держави, так і її міжнародному іміджеві, що підкреслює необхідність повного та всебічного розслідування таких кримінальних правопорушень. Ефективне розслідування державної зради потребує не лише проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а й застосування сучасних методів і підходів, поміж яких особливу роль відіграє застосування спеціальних знань.

Багато науковців досліджували поняття «спеціальні знання». Так, Ю. Комар зауважує, що спеціальні знання — це «професійні знання, вміння та навички в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді»¹³. Окрім того, авторка наголошує, що спеціальні знання не можуть бути загальнопоширеними, загальновідомими, і підкреслює, що такі знання можна здобути в результаті професійної підготовки й набуття практичного досвіду.

В. Кузьмічов та І. Пиріг акцентують на тому, що «спеціальні знання — це сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів»¹⁴.

Грунтовно до формулювання поняття спеціальних знань підійшов М. Щербаковський, наголосивши, що «спеціальні знання — це систематизована інформація з різних галузей теоретичної та практичної діяльності, крім права, котру набувають в результаті професійного або самостійного навчання й досвіду з певної спеціальності, застосовують на основі умінь і навичок у процесуальній або непроцесуальній формах із метою збирання (формування), дослідження, перевірки доказів, установлення підстав для прийняття уповноваженими особами процесуальних, організаційних і тактичних рішень у судочинстві»¹⁵. Погоджуючись з викладеним вище, маємо зазначити, що спеціальні знання — це знання, набуті особою в певній сфері на підставі поєднання теоретичних знань і практичних умінь. Такі знання не є загальновідомими, вони потребують професійної підготовки та досконалої обізнаності в певній галузі наукового знання.

Намагання якось структурувати неосаяжність спеціальних знань, які можуть бути застосовані під час розслідування кримінальних правопорушень, реалізовано в різноманітних формах.

В. Кузьмічов та І. Пиріг підтримують позицію розподілу форм спеціальних знань на процесуальні й непроцесуальні. Пропонована авторами концепція передбачає, що «до основних процесуальних форм використання спеціальних знань треба відносити: безпосереднє вико-

13 Комар Ю. М. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : мат-ли VIII міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 213—216. URI: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d622e08-974f-42ed-8139-c273dbd99567/content> (дата звернення: 21.04.2025).

14 Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрандів вантажів на залізничному транспорті : монографія. Дніпропетровськ, 2008. 168 с. URI: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2359> (дата звернення: 21.04.2025).

15 Щербаковський М. Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 184—193. DOI: 10.32353/khrife.2018.20 (дата звернення: 21.04.2025).

ристання їх слідчим, прокурором, судом; участь спеціаліста при проведенні слідчих дій; проведення судових експертиз»; непроцесуальними формами застосування спеціальних знань науковці вважають: «Проведення ревізій, консультації з фахівцями з питань, що потребують використання спеціальних знань; довідкову допомогу; відомчі розслідування, що проводяться працівниками різних відомств та інспекцій (наприклад технічного стану); проведення попередніх (до порушення кримінальної справи) досліджень об'єктів; надання кваліфікованої допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудовітських робіт; використання допомоги обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів»¹⁶.

М. Кривонос і В. Бондар виокремлюють процесуальні та допоміжні форми спеціальних знань. До процесуальних належать: «1) Використання спеціальних знань особи, яка задіюється як експерт для проведення експертизи <...>; 2) використання спеціальних знань особи, яка залучається для надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги як спеціаліст»¹⁷. У допоміжних формах науковці виокремлюють такі: «1) Участь перекладача (сурдоперекладача) в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшуко-

вих) та судових діях <...>; 2) участь педагога в слідчих (розшукових) та судових діях <...>; 3) участь психолога в слідчих (розшукових) та судових діях <...>; 4) участь лікаря в слідчих (розшукових) та судових діях <...>»¹⁸.

Щодо класифікації безпосередньо процесуальних форм застосування спеціальних знань, деякі науковці виходять із такого критерію, як «суб'єкти, уповноважені на їх застосування», і виокремлюють три групи: 1) форми, що застосовує слідчий; 2) форми, що застосовує спеціаліст; 3) форми, що застосовує експерт¹⁹.

Ми поділяємо позицію Л. Мединської²⁰, яка визнає лише дві процесуальні форми застосування спеціальних знань: участь спеціаліста під час проведення слідчих (судових) дій та судову експертизу, і вважаємо, що залучення експерта до проведення судових експертиз є найбільш поширеною та найефективнішою процесуальною формою застосування спеціальних знань з-поміж усіх, якими послуговуються під час розслідування державної зради.

Саме тому слідчі СБУ, до підслідності яких, відповідно до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України²¹ (далі — КПК України), належить здійснення досудового розслідування

16 Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Зазнач. твір. С. 27–28. URI: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2359> (дата звернення: 21.04.2025).

17 Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія. Северодонецьк, 2017. С. 44–46. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/5e9497a0-fbdf-4d12-95a9-72d3d1259735/content> (дата звернення: 21.04.2025).

18 Там само.

19 Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Вип. 9. С. 22–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_2_5 (дата звернення: 21.04.2025).

20 Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 278–286. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/27.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

21 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України²², звертаються до експертних установ з метою проведення судових експертиз. Адже лише експерт — особа, яка має відповідну освіту та кваліфікацію,— може знайти у спірних матеріалах важливу для розслідування інформацію.

Взаємодія між слідчим та експертом у процесі здійснення судових експертиз може набувати як процесуального, так і організаційного (непроцесуального) характеру. Процесуальна форма такої взаємодії має чітке нормативне закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві й реалізується шляхом офіційного доручення на проведення експертизи (винесення постанови). Непроцесуальну взаємодію зазвичай здійснюють у межах адміністративних або внутрішньовідомчих регламентів, а іноді й на підставі правозастосовної практики, яка сформувалася у відповідних органах. Власне, призначення та проведення експертизи є типовою формою процесуального залучення експерта до кримінального провадження.

Судову експертизу в науковій літературі визначають як процесуальну дію, *«яка полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи»*²³.

Законодавче визначення судової експертизи наведено у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»: *«Дослідження на основі спеціальних знань у галузі на-*

*уки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»*²⁴.

Аналіз слідчо-судової практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державною зрадою, дає змогу виокремити найбільш поширені види судових експертиз, які призначають у кримінальних провадженнях, відкритих за ст. 111 КК України.

Судова комп'ютерно-технічна експертиза

Провідним інструментом збирання доказової інформації під час розслідування державної зради є комп'ютерно-технічна експертиза, оскільки сучасні засоби комунікації та електронні пристрої часто застосовують для передавання та зберігання інформації, яка може бути важливою для розслідування. Комп'ютерно-технічні дослідження допомагають з'ясувати важливі для досудового розслідування факти та виявляти цифрові докази (комп'ютерні дані), які підтверджують протиправні діяння, виявлені в разі державної зради.

Б. Стецик і С. Марко зазначають, що *судова комп'ютерно-технічна експертиза — це «окрема, суворо регламентована процесуальна дія, що проводиться у ході розслідування кримінальних правопорушень. Вона є основною процесуальною формою використання спеціальних знань у галузі комп'ютерних технологій, а її результати можуть бути найважливішою*

22 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

23 Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків, 2008. 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення: 20.04.2025).

24 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

частиною доказової бази у конкретному кримінальному провадженні»²⁵.

Об'єкти комп'ютерно-технічної експертизи охоплюють комп'ютерну техніку, периферійні пристрої, мережеве обладнання, різноманітні носії інформації, програмне забезпечення, а також дані, що зберігаються на носіях або в пам'яті пристроїв. До об'єктів також належать органайзери, пейджери, мобільні телефони та інші пристрої, що застосовують технології персональної комп'ютерної техніки, програмні засоби, їхні компоненти, а також аналітичні матеріали, технічна документація тощо.

У випадку кримінальних проваджень про державну зраду судову комп'ютерно-технічну експертизу часто призначають із метою відшукати й дослідити інформацію користувачів на комп'ютерних об'єктах. Як зазначає І. Гора, у такому разі «на вирішення судовому експерту ставлять питання щодо: наявності на комп'ютерному об'єкті користувача файлів (графічних, текстових, відео, аудіо), зокрема й знищених; можливості їх відтворення, з'ясування питання щодо їх зміни; встановлення на об'єкті файлів, які містять певні ключові слова; виконання запитів щодо виходу пристрою в інтернет чи роботи в мережі, з'ясування питання щодо визначення сайтів, на які здійснювався вихід із конкретного пристрою, звідки здійснювався вихід (включаючи запити про IP-адреси), щодо історії браузера, щодо вирішення питання про скачування чи передачу файлів. Також слідчих можуть цікавити питання: щодо

працездатності об'єкта, наданого на експертизу; чи є на об'єкті певне програмне забезпечення, наприклад, програми віддаленого доступу; чи можна використувати об'єкт із певною метою (для виходу в інтернет, користування певними інформаційними системами чи базами даних); які дані користувача містяться на об'єкті (облікові записи, логіни, паролі й ін.)»²⁶.

У контексті розслідування державної зради значення судової комп'ютерно-технічної експертизи полягає у можливості експерта виявити факти поширення інформації про розміщення підрозділів Збройних сил України, налагодження зв'язків з іноземними (зокрема, російськими) спецслужбами, надання представникам іноземної держави допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (зокрема, за допомогою інтернет-месенджерів та інших комунікаційних платформ) тощо.

Судова експертиза відео-, звукозапису

Проведення судової експертизи відео-, звукозапису є важливим етапом під час розслідування державної зради. Ця експертиза базується на акустичному та лінгвістичному аналізі усного мовлення. Лінгвістичний аналіз спрямований на дослідження усного мовлення як відображення особистісних характеристик особи, тоді як акустичний аналіз оцінює особливості людини, зумовлені анатомічними, фізіологічними та психофізіологічними аспектами. Метою проведення судової експертизи відео-, звукозапису є ідентифікація особи за

25 Стецик Б. В., Марко С. І. Методика проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 296–299. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-1/74 (дата звернення: 20.04.2025).

26 Гора І. В. Використання спеціальних знань в галузі судової комп'ютерно-технічної експертизи в досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2021. № 1–3 (31–33). С. 111–124. URL: <https://journals.uran.ua/ispss/article/view/260272> (дата звернення: 20.04.2025).

усним мовленням, а також визначення автентичності аудіо- або відеозапису. Технічне дослідження носіїв інформації та обладнання для звукозапису не є самостійною метою експертизи, воно слугує засобом для оцінювання достовірності запису, виявлення можливих ознак монтажу, стороннього втручання або спотворення акустичної інформації.

У межах експертизи матеріалів відео-, звукозапису об'єктами дослідження є сигналограми: «Фонограми (запис сигналів звуку), відеограми (запис сигналів зображення), відеофонограми, зафіксовані на матеріальних носіях, а також безпосередньо самі матеріальні носії, засоби запису та відтворення аудіо-, відеоінформації»²⁷.

Основне завдання цієї експертизи полягає у визначенні належності голосу, зафіксованого на фонограмі розмови, конкретній особі, шляхом порівняння голосів, виявлення можливих спроб редагування, обрізки або монтажу запису, декодування можливих прихованих значень, шифрів або особливих виразів, а також визначення кількості осіб, які брали участь у зафіксованій на фонограмі розмові.

Судова лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза

Важливу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, зокрема державної зради, відіграє проведення судової

лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи, оскільки для того, щоб з'ясувати, чи містяться в досліджуваних матеріалах ознаки порушення основ національної безпеки в інформаційній сфері, необхідно розуміти зміст висловлювання, а також контекст, у якому вжито це висловлювання, що доволі складно для особи, яка не має спеціальних знань у галузі лінгвістики.

Т. Будко зазначає, що семантико-текстуальна експертиза вивчає смислове різноманіття мовленнєвих актів у контексті питань, які виникають і в кримінальних провадженнях, і в цивільних, і в адміністративних, і в господарських та інших справах, і зауважує, що на сучасному етапі семантико-текстуальна експертиза передбачає знання складу злочину, його об'єктивної та суб'єктивної сторін, кваліфікаційних ознак, водночас не надано правової кваліфікації об'єктивному змісту інформації, яку містить повідомлення²⁸.

Об'єктами лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи мовлення щодо встановлення лінгвістичних ознак порушення основ національної безпеки в інформаційній сфері є продукти мовленнєвої діяльності (від окремого слова до цілого тексту), зафіксовані в письмовій та усній формах. У контексті розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державною зрадою, найчастіше разом із постановою про призначення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи на дослідження

27 Гора І. В., Колесник В. А., Попович І. І. Використання спеціальних знань при дослідженні відеозаписів дорожньо-транспортних подій, які отримані за допомогою пристроїв цифрової фіксації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 67. С. 62—66. DOI: 10.32782/2307-1745.2024.67.12 (дата звернення: 20.04.2025).

28 Будко Т. В. Судово-лінгвістична експертиза: об'єктивна необхідність та суб'єктивні фактори гальмування її розвитку. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку* : мат-ли кругл. столу (Київ, 23.04.2015). Київ, 2015. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bf952a6c-674c-449a-9224-7ed3cabd83c3/content> (дата звернення: 20.04.2025) ; Її ж. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ, 2020. 55 с.

надають інтерв'ю, видані друком у журналах, газетах, електронних виданнях, статті, усні повідомлення з їх текстовим відтворенням тощо.

Основні можливості судової лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи під час розслідування державної зради полягають у виявленні комунікативних інтенцій мовця (мовців), реалізованих у наданій інформації через комплекс ознак: тенденційність та упередженість; дискредитуючий характер (створення негативного образу та негативний вплив на імідж об'єкта); наявність ознак розпалювання національної (або іншого характеру) ворожнечі; наявність лінгвістичних ознак пропаганди та/або комунікативних актів заклику до дій, що можуть створювати загрозу національній безпеці в інформаційній сфері, тощо. Слід зазначити, що цей перелік можливостей експерта-лінгвіста не є остаточним, оскільки на практиці трапляються випадки з наявністю інших лінгвістичних ознак порушення основ національної безпеки в інформаційній сфері.

Як зазначено в додатку 3 до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України²⁹, коло питань, які вирішують експерти-лінгвісти, орієнтовне і під час проведення цього виду експертизи можуть вирішуватися також інші питання щодо її предмета.

Судова експертиза з питань державної таємниці

У межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державною зрадою у формі шпигунської діяльності, призначення судової

експертизи з питань державної таємниці є необхідним для з'ясування, чи належать передані третій стороні відомості до державної таємниці. Приводом для ініціювання такого виду експертизи є наявність даних, які свідчать про можливе розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, а також потреба у процесуальному доведенні цього факту як складової інкримінованого діяння.

Основними завданнями цієї експертизи є:

- визначення, чи належать певні відомості до державної таємниці відповідно до чинного законодавства;
- установлення ступеня секретності конкретної інформації або документів;
- з'ясування обсягу й можливих наслідків розголошення інформації, яка містить державну таємницю;
- оцінювання можливих збитків національній безпеці, якщо інформацію розкрито стороннім особам або організаціям.

Проведенням судової експертизи з питань державної таємниці займаються спеціалізовані експерти, які мають допуск до державної таємниці й відповідні повноваження. Висновки цієї експертизи є важливим джерелом доказів у кримінальних провадженнях, зокрема, розпочатих за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111 КК України.

Судова портретна експертиза

Під час розслідування державної зради з метою ідентифікації особи за фотозображеннями, відеозаписами або іншими

²⁹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : затв. наказ. Центр. упр. СБУ від 29.05.2015 р. № 371 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text> (дата звернення: 28.04.2025).

матеріалами, призначають і проводять судову портретну експертизу.

«Судово-портретна експертиза — це окремий вид ідентифікаційних досліджень, що полягає у роздільному та порівняльному аналізі зовнішніх прикмет особи, які відобразилися на фотографічних знімках, із застосуванням спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання і розрахунків взаємного розташування ознак обличчя»³⁰.

Об'єктами судової портретної експертизи у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ст. 111 КК України, найчастіше є відеозаписи з ворожих інтернет-ресурсів із зображеннями осіб, на яких зафіксована їхня протиправна діяльність, рідше — фотознімки до публікацій, розміщені в мережі «Інтернет» і в телеграм-каналах.

Основна можливість судової портретної експертизи полягає в ідентифікації особи, зображеної на фотокартці або відеозаписі, і зовнішності наявної особи. Таке експертне дослідження спрямоване на окреме та порівняльне вивчення індивідуальних зовнішніх характеристик особи, зафіксованих на фотозображеннях, із застосуванням спеціалізованих методів порівняння, накладення, графічної реконструкції та обчислення просторового розташування рис обличчя. Матеріалами у цьому разі є як офіційні документальні знімки (паспортні світлини, фото з посвідчень), так і аматорські або професійні, надані очевидцями або вилучені під час слідчих (розшукових) дій. Зростає також частота використання зображень, отриманих із систем відеоспостереження, технічних засобів безпеки та моніторингових камер, установлених у громадських або службових приміщеннях.

Висновки

Розслідування державної зради є складним і багатограним процесом, який потребує призначення різних видів експертиз, що допомагають у виявленні та доказуванні злочинних дій. Під час досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами державної зради найбільш актуальними й поширеними є такі судові експертизи: комп'ютерно-технічна, відео-, звукозапису, лінгвістична (семантико-текстуальна), судова з питань державної таємниці та портретна. Наведений перелік експертиз не є вичерпним. У кожному конкретному випадку вибір виду судової експертизи обумовлено характером отриманої інформації, способом учинення кримінального правопорушення, слідовою картиною, особою підозрюваного, а також сферою, у якій учинено протиправні дії.

Окрім того, з огляду на підвищений рівень суспільної небезпеки зазначеного кримінального правопорушення, особливу увагу необхідно приділити оперативності проведення судових експертиз, дотриманню процесуального порядку їх призначення, а також запобіганню витоку інформації, яка може становити державну таємницю або зашкодити національній безпеці.

Peculiarities of Forensic Examination During Pre-Trial Investigation of High Treason Cases

Inna Bosak

In the context of hybrid warfare and encroachment on Ukraine's sovereignty, the issue of regulatory and procedural support for pre-trial investigation of crimes against the foundations of national security, including

30 Бойченко С. Б., Бояров В. І., Будко Т. В., Варфоломеева Т. В. та ін. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ, 2015. 504 с.

high treason, is of paramount importance. Accordingly, the effective use of specific expertise in criminal proceedings, primarily in the form of forensic examinations, gains significance. The Article Purpose is to comprehensively examine the specific peculiarities of appointing and conducting forensic examinations as one of the procedural forms of applying specific expertise in the investigation of criminal offenses that may be qualified as high treason. The methodological foundation of the study relies on general scientific and special scientific methods. The paper delves into the procedural forms of applying specific expertise and concludes that conducting forensic examinations with the help of a forensic expert is the most effective one. It further analyzes and substantiates the appropriateness of appointing forensic examinations that are essential in revealing the truth in criminal proceedings concerning high treason. In particular, the article outlines the most relevant and commonly applied types of forensic examinations, such as computer, video and sound recording analysis, linguistic (semantic-textual), forensic examinations related to state secrets, and forensic portrait examinations, which are typically appointed and conducted at the stage of pre-trial investigation of criminal offenses classified as high treason. It is emphasized that this list of the most in-demand forensic examinations conducted during investigations of criminal offenses, outlined in Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine, is not exhaustive.

Keywords: specific expertise; forensic examination; procedural forms of specific expertise application; forensic expert; high treason; crimes against national security; pre-trial investigation; expert's opinion.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aleksandrov, Yu. V., Dudorov, O. O., Klymenko, V. A., Melnyk, M. I. ta in. (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna* [Criminal Law of Ukraine: Special Part] : pidruchnyk / za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. 3-tie vyd., pererob. ta dopov. Kyiv. URL: <https://surl.li/ypzlkf> [in Ukrainian].
- Boichenko, S. B., Boiarov, V. I., Budko, T. V., Varfolomeieva, T. V. ta in. (2015). *Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy* [Expert Examinations in the Judiciary of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. / za zah. red. V. H. Honcharenka ta I. V. Hory. Kyiv [in Ukrainian].
- Budko, T. V. (2015). Sudovo-linhvistychna ekspertyza: obiektyvna neobkhidnist ta subiektyvni faktory halmuvannia yii rozvytku [Forensic Linguistic Examination: Objective Necessity and Subjective Factors Impeding Its Development]. *Sudovo-ekspertna diialnist: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* : mat-ly kruhl. stolu. (Kyiv, 23.04.2015). Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bf952a6c-674c-449a-9224-7ed3cabd83c3/content> [in Ukrainian].
- Budko, T. V. (2017). *Problemni pytannia sudovo-linhvistychnoi semantyko-tekstualnoi ekspertyzy movlennia ta rekomendatsii shchodo yikh vyrishennia (na materialakh kryminalnykh provadzhen)* [Problematic issues of forensic-linguistic semantic-textual examination

- of speech and recommendations for their solution (on content of criminal proceedings) : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Budko, T. V. (2020). *Zahalna metodyka sudovo-linhvistychnoi semantyko-tekstualnoi ekspertyzy* [General Methodology of Forensic Linguistic Semantic and Textual Analysis]. Kyiv [in Ukrainian].
- Herasymiv, O., Riashko, O. (2023). Problemy rozsliduvannia derzhavnoi zrazy v umovakh voiennoho stanu [Challenges in Investigating High Treason under Martial Law Conditions]. *Omul, criminologia, stiinta* : conferința științifică internațională (Chișinău, 24 martie 2023). Chișinău, 2023. Ed. Ediția a II. Vol. 1. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/382-384_0.pdf [in Ukrainian].
- Honcharenko, V. H., Kurdiukov, V. V., Lehykh, K. V. (2007). Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni [Special Knowledge: Genesis, Subject Matter, Levels, and Forms of Use in Evidence]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. Vyp. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_2_5 [in Ukrainian].
- Hora, I. V. (2021). Vykorystannia spetsialnykh znan v haluzi sudovoi kompiuterno-tekhnicnoi ekspertyzy v dosudovomu rozsliduvanni zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Use of Special Knowledge in the Field of Forensic Computer and Technical Examination in the Pre-Trial Investigation of Crimes Against the Foundations of Ukraine's National Security]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. № 1—3 (31—33). URL: <https://journals.uran.ua/isps/article/view/260272> [in Ukrainian].
- Hora, I. V., Kolesnyk, V. A. (1999). *Kryminalistychni ekspertyzy ta doslidzhennia, shcho provodiatsia u systemi pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy* [Forensic examinations and researches conducted in the system of law enforcement agencies of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Hora, I. V., Kolesnyk, V. A. (2024). Aktualni pytannia kryminalistychnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv proty informatsiinoi bezpeky derzhavy [Current Issues of Criminalistic Support for the Pre-Trial Investigation of Crimes Against the State's Information Security]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 69. DOI: [10.33994/kndise.2024.69.02](https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.02) [in Ukrainian].
- Hora, I. V., Kolesnyk, V. A., Popovych, I. I. (2024). Vykorystannia spetsialnykh znan pry doslidzhenni videozapysiv dorozhno-transportnykh podii, yaki otrymani za dopomo-hoiu prystroiv tsyfrovoi fiksatsii [The use of special knowledge in the study of video recordings of road traffic events obtained with the help of digital recording devices]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. № 67. DOI: [10.32782/2307-1745.2024.67.12](https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.67.12) [in Ukrainian].
- Khodanovych, V. O. (2013). Rol sudovo-avtoroznavchoi ta psykholinhvistychnoi ekspertyzy v dokazuvanni u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyny ekstremistskoi spriamovanosti [The Role of Forensic Authorship and Psycholinguistic Examination in Proving Criminal Offenses of an Extremist Nature]. *Aktualni problemy dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. Odesa [in Ukrainian].
- Komar, Yu. M. (2019). Vyznachennia poniattia «spetsialni znannia» ta yikh vykorystannia u kryminalnomu provadzhenni [Definition of the Term “Special Knowledge” and Its Application in Criminal Proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti* : mat-ly VIII mizhvidom. nauk.-prakt. konf. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d622e08-974f-42ed-8139-c273dbd99567/content> [in Ukrainian].
- Kononenko, Yu. S. (2024). *Osnovy metodyky rozsliduvannia derzhavnoi zrazy* [Fundamentals of the methodology of investigation of state treason] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Odesa. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Kononenko_disertacziya_281fe3077c.pdf [in Ukrainian].
- Kryvonos, M. V., Bondar, V. S. (2017). *Teoriia ta praktyka vykorystannia spetsialnykh znan v rozsliduvanni zlochyniv u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv abo prekursoriv* [Theory and Practice of Using Special Knowledge in the Investigation of Crimes Involving Narcotic Drugs, Psychotropic

- Substances, Their Analogues or Precursors] : monohrafiia. Sievierodonetsk. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/5e9497a0-fbdf-4d12-95a9-72d3d1259735/content> [in Ukrainian].
- Kuzmichov, V. S., Pyrih, I. V. (2008). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni rozkradan vantazhiv na zaliznychnomu transporti* [Application of Special Knowledge in the Investigation of Cargo Thefts in Railway Transport] : monohrafiia. Dnipropetrovsk. URI: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2359> [in Ukrainian].
- Luhina, N. A., Demianenko, S. V. (2023). Osoblyvosti taktyky slidchykh (rozshukovykh) dii u provadzhenniakh pro derzhavnu zradu [Peculiarities of the Tactics of Investigative (Search) Actions in High Treason Proceedings]. *Irpynskyi yurydychnyi chasopys*. Vyp. 3 (12). DOI: 10.33244/2617-4154-3(12)-2023-260-268 [in Ukrainian].
- Medynska, L. V. (2014). *Vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy* [Application of special knowledge in criminal process of Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 2 (5). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/27.pdf [in Ukrainian].
- Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia 2013—2025* [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation 2013—2025] (2025) / Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy : vebсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovan-ikryminalni-pravoporushennia-ta-rezultaty-yih-dosudovogo-rozsliduvannia-2> [in Ukrainian].
- Scherbakovsky, M. G. (2018). Essence, Structure, and Objectives of Special Knowledge Use for Legal Proceedings. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.20.
- Shepitko, V. Iu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A. ta in. (2008). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. prof. V. Iu. Shepitka. 4-te vyd, pererob. i dopov. Kharkiv. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> [in Ukrainian].
- Sliusarchuk, I., Varenia, N. (2019). Sutnist pidryvnoi diialnosti [The Essence of Subversive Activities]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.9.37 [in Ukrainian].
- Stetsyk, B. V., Marko, S. I. (2022). *Metodyka provedennia sudovoi kompiuterno-tekhnichnoi ekspertyzy* [Methods of Forensic Computer and Technical Examinations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-1/74 [in Ukrainian].

Босак, І. (2025). Особливості проведення судових експертиз під час досудового розслідування державної зради. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 133—147. DOI: 10.32353/khrife.2.2025.10.